

РОЗДІЛ 4 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.21

КОРПОРАТИВНА ПРИРОДА ПРАВОВІДНОСИН МІЖ АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ І СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ФУНКЦІЇ ЙОГО ОРГАНІВ THE CORPORATE NATURE OF LEGAL RELATIONS BETWEEN JOINT STOCK COMPANY AND ITS BODIES

Гарагонич О.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського права та процесу
Академії адвокатури України*

Статтю присвячено дослідженню природи правовідносин між акціонерним товариством і суб'єктами, які виконують функції його органів. На підставі проведеного дослідження автор обґрунтовує, що правовідносини, які виникають у процесі корпоративного управління між акціонерним товариством і суб'єктами, котрі виконують функції його органів, є корпоративними правовідносинами і входять до системи господарських відносин.

Ключові слова: корпоративні правовідносини, господарські відносини, акціонерне товариство, органи акціонерного товариства, посадові особи органів акціонерного товариства.

Статья посвящена исследованию природы правоотношений между акционерным обществом и субъектами, выполняющими функции его органов. На основании проведенного исследования автор обосновывает, что правоотношения, возникающие в процессе корпоративного управления между акционерным обществом и субъектами, выполняющими функции его органов, являются корпоративными правоотношениями и входят в систему хозяйственных отношений.

Ключевые слова: корпоративные правоотношения, хозяйственные отношения, акционерное общество, органы акционерного общества, должностные лица органов акционерного общества.

In the article investigates the problem of corporate nature in legal relations between joint stock company and subjects, which serve as authorized bodies of joint stock company. Based on research author substantiate that legal relations which appear in process of corporate management between joint stock companies and subjects, which serve as authorized bodies of them, are corporate legal relations and includes in a system of economic relations.

Key words: corporate relations, economic relations, joint stock company, bodies of the joint stock company, officials of joint stock company's bodies.

Актуальність теми. На сьогодні визначення правової природи правовідносин між акціонерним товариством (далі – АТ) і суб'єктами, які виконують функції його органів, є одним із дискусійних питань, яке стає дедалі важливішим у зв'язку з реформуванням корпоративного законодавства України. Адже цілком очевидно, що тільки за умови чіткого розуміння природи даних правовідносин можливе належне забезпечення їх правового регулювання, а також вирішення конкретних практичних ситуацій.

Актуальності дослідженню даного питання додає той факт, що суб'єктам, які виконують функції органів АТ, відводиться дуже серйозна роль, оскільки саме за їх участі товариство формує та виражає свою волю як суб'єкта права, реалізує господарську компетенцію у сфері господарювання, набуває господарських прав та обов'язків, за допомогою вчинюваних ними дій виникають, змінюються та припиняються правовідносини, учасником яких є саме АТ.

Аналіз останніх досліджень. Вітчизняна правова доктрина не сформувала єдиного чіткого розуміння та підходу до вирішення питання про правову при-

роду правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів. Цій проблематиці присвячували свою увагу такі науковці, як С.В. Батрин [1], О.М. Вінник [2], Н.В. Козлова [3], І.В. Лукач [4], І.В. Спасибо-Фатєєва [5], Б.В. Шуба [6], В.С. Щербина [7] та ін. Результати наукових досліджень цих авторів засвідчили досить складний характер зазначених питань, а також необхідність продовження наукового пошуку.

Метою статті є дослідження правової природи правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів.

Виклад основного матеріалу. Пізнання правової природи певного виду чи сфери правовідносин повинне базуватися на певній методологічній основі, без якої неможливо уявити їх як системне і функціональне явище [8, с. 10]. Для з'ясування природи відносин, які виникають у зв'язку з виконанням функцій органів АТ, у т.ч. реалізацією господарської компетенції товариства, ключове значення має визначення суб'єктного складу відносин. З цього приводу у правовій науці немає єдності.

Так, у літературі висловлюються думки про те, що органи АТ необхідно розглядати як самостійних учасників внутрішніх корпоративних правовідносин, не визнаючи за ними статусу самостійних суб'єктів зовнішніх відносин [4, с. 119; 9, с. 90–91; 10, с. 143–144; 11, с. 7; 12, с. 143; 13, с. 13; 14, с. 25]. Зокрема, М.А. Рожкова відзначає, що особливістю суб'єктного складу корпоративних правовідносин є те, що органи корпорації, які у зовнішніх відносинах не розглядаються як самостійні суб'єкти права, у корпоративних правовідносинах набувають статусу самостійного суб'єкта, який наділений суб'єктивними правами і несе обов'язки, забезпечені можливістю застосування до нього заходів відповідальності [12, с. 147].

Окремі автори роблять ще сміливіші заяви – про те, що органи АТ є самостійними суб'єктами права [15, с. 244; 16, с. 43; 17, с. 11].

Поширеним у правовій науці також є підхід, згідно з яким заперечується самостійність органу АТ як окремого суб'єкта права [18, с. 6–7; 19, с. 33–34; 20, с. 123; 21, с. 48; 22, с. 16, 89].

Певну непослідовність і суперечливість у визначенні суб'єктного складу відносин, які виникають у зв'язку з виконанням функцій органів АТ, проявляє і регулятор ринку цінних паперів – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР). Так, у п. 1 розд. I Принципів корпоративного управління, затверджених рішенням НКЦПФР від 22 липня 2014 р. № 955, корпоративне управління визначається в абз. 2 як «система відносин між органами товариства, акціонерами та іншими зацікавленими особами», а в абз. 5 того ж пункту – як «система відносин між інвесторами – власниками товариства, його менеджерами, а також заінтересованими особами» (виділ. – *О.Г.*).

На нашу думку, орган АТ є частиною товариства, а не самостійним суб'єктом господарського права. З одного боку, така частина є організаційно відокремленою від інших частин господарської організації (інших органів, відокремлених підрозділів АТ тощо). З іншого боку, орган є структурно оформленою частиною АТ, що дозволяє йому функціонувати у системі корпоративного управління товариства [23, с. 149].

Не визнається орган АТ самостійним суб'єктом господарського права ні у законодавстві України (ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [24]), ні в судовій практиці (п. п. 2.7, 2.32, 6.7 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають із корпоративних правовідносин» від 25 лютого 2016 р. № 4 [25], абз. 4 п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 [26]).

З огляду на вищенаведене вести мову про те, що під час реалізації господарської компетенції АТ органи АТ вступають у господарські відносини, на нашу думку, є некоректним. Вважаємо, що органи АТ, здійснюючи функції з реалізації господарських прав і виконання господарських обов'язків товариства, не можуть вступати у господарські відносини

як самостійні учасники таких відносин. З огляду на це, визначаючи суб'єктний склад відносин, які виникають у зв'язку з виконанням функцій органів АТ, доречно говорити не про відносини між АТ і його органами, а про відносини між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів.

До суб'єктів, які виконують функції органів АТ, можуть бути віднесені учасники загальних зборів АТ (акціонери та їх представники), а також посадові особи товариства, до яких відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон про АТ) належать голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор АТ, а також голова та члени іншого органу товариства, якщо утворення такого органу передбачено статутом товариства [27].

Закон про АТ передбачає різні вимоги щодо персонального складу органів АТ. Так, участь у загальних зборах АТ можуть брати особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники (ч. 1 ст. 34). До складу наглядової ради обираються акціонери або особи, які представляють їхні інтереси (далі – представники акціонерів), та/або незалежні директори (ч. 3 ст. 53). Членом виконавчого органу АТ може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії цього товариства (ч. 4 ст. 58). Члени ревізійної комісії обираються виключно з акціонерів (абз. 3 ч. 1 ст. 73). До складу інших органів АТ можуть входити особи, вимоги до яких встановлюються статутом товариства (п. 15 ч. 1 ст. 2).

Між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, формується певна система зв'язків, у рамках якої вони взаємодіють між собою у процесі корпоративного управління. Реформування корпоративного сектору економіки і динамічний розвиток господарського законодавства спричиняє постійне ускладнення цих зв'язків, що створює проблеми із визначенням правової природи відносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів.

З'ясування природи цих відносин ускладнюється ще й тим, що досить часто суб'єкти, які виконують функції органів АТ, поєднують у собі декілька статусів: посадової особи органу товариства, працівника, акціонера, представника акціонера тощо. Відповідно, залежно від статусу суб'єктів, які виконують функції органів АТ, вони можуть бути учасниками як корпоративних відносин, так і трудових відносин. У зв'язку із цим виникають проблеми у правозастосуванні. Так, на практиці доволі часто виникають питання щодо призначення (обрання) членів органів АТ, необхідності їх оформлення як працівників, звільнення (відкликання) їх із займаних посад, можливості безоплатного виконання повноважень члена органу товариства, вибору підвідомчості спору між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, вирішення колізії, коли застосовуються норми корпоративного та трудового законодавства тощо.

З огляду на вищенаведене стає очевидним, що для з'ясування природи правовідносин, які виника-

ють у зв'язку з виконанням функцій органів АТ, а також виокремлення їх із суміжних, використання лише критерію суб'єктивного складу цих правовідносин є недостатнім.

На думку І.В. Лукач, для виокремлення цих відносин із суміжних варто використовувати також критерій об'єкта. Вона вважає, що складовими об'єкта, за якими корпоративні відносини можуть бути виокремлені серед інших відносин, є корпоративне управління та здійснення корпоративних прав [4, с. 110–113, 152–153].

Для розмежування правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, від суміжних за критерієм об'єкта насамперед необхідно враховувати здійснення такого виду корпоративних прав, як право на участь в управлінні АТ, передбачене п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону про АТ. Це право включає ряд правомочностей, якими допускаються різні моделі поведінки акціонера у сфері корпоративного управління.

Правомочність – це складова частина змісту суб'єктивного права, що становить конкретну юридичну можливість, яка надається особі з метою задоволення її інтересів або можливість вимагати певних дій від іншого учасника правовідношення [28, с. 433].

Термін «правомочність» вживається законодавцем для розкриття змісту поняття «корпоративні права». Так, відповідно до ст. 167 ГПК України поняття корпоративних прав, серед інших, включає правомочності особи на участь в управлінні господарською організацією. Зміст правомочностей, які включає право акціонера на участь в управлінні АТ, конкретизується в Законі про АТ і може залежати від різних факторів: кількості, типу і виду належних йому акцій, типу АТ, кількості акціонерів в АТ, виду діяльності товариства та ін.

Загалом право на участь в управлінні АТ надає акціонерам можливість реалізувати господарську компетенцію товариства як суб'єкта господарського права шляхом участі в загальних зборах АТ, наглядовій раді, виконавчому органі, ревізійній комісії, інших органах, а також реалізації інших правомочностей, передбачених Законом і статутом товариства.

Якщо участь у загальних зборах АТ доступна кожному з них і забезпечена гарантіями Закону, то участь в інших органах АТ можлива лише в разі обрання до них акціонера [29, с. 341].

Нерідко і самі акціонери не мають бажання безпосередньо реалізувати своє право на участь в управлінні АТ, уповноважуючи на це своїх представників або голосуючи за кандидатів, запропонованих іншими акціонерами для обрання до органів товариства.

І.В. Спасибо-Фатєєва вважає, що причинами відсутності в акціонерів інтересу до участі в управлінні АТ є концентрація їх інтересу не на капітал-функції, а на капітал-власності на акції, здійснення своїх правомочностей власників, але вже на цінні папери як на капітал і не в матеріальному виробництві, а на фондовому ринку [29, с. 343]. На нашу думку, самоусунення акціонерів від набуття статусу посадових осіб органів АТ і безпосереднього виконання функцій органів това-

риства останніми роками обумовлене також бажанням власників акцій мінімізувати для себе ризики притягнення їх до відповідальності (кримінальної, адміністративної, господарської) за порушення, пов'язані зі здійсненням АТ господарської діяльності.

Так чи інакше, але законодавець передбачив можливість, а в окремих випадках обов'язок (наприклад, у разі включення до наглядової ради незалежних директорів відповідно до ч. 4 ст. 53 Закону про АТ) делегування акціонерами частини своїх правомочностей щодо участі в управлінні АТ особам, які не є акціонерами товариства. Таке делегування правомочностей може здійснюватися акціонерами як безпосередньо, так і опосередковано.

Безпосереднє делегування акціонером частини своїх правомочностей щодо участі в управлінні АТ особам, які не є акціонерами товариства, має місце шляхом голосування на загальних зборах АТ із питань обрання членів органів товариства, коли акціонер віддає свої голоси за кандидатури таких осіб.

Опосередковане делегування акціонерами частини своїх правомочностей щодо участі в управлінні АТ характерне для тих випадків, коли формування персонального складу певного органу АТ належить до компетенції наглядової ради. Так, відповідно до п. 8 і 11 ч. 2 ст. 52 Закону про АТ наглядова рада має право обирати голову та членів виконавчого органу, а також інших органів АТ. Тобто за опосередкованого делегування правомочностей акціонер, голосуючи за обрання членів наглядової ради, уповноважує їх наділяти інших осіб статусом посадових осіб органів АТ і повноваженнями на управління товариством у межах, визначених Законом про АТ, статутом товариства та положенням про відповідний орган.

Суб'єкти, які набули статусу посадової особи і виконують функції органу АТ, здійснюють свої повноваження у сфері управлінської діяльності в межах корпоративних правовідносин, а не трудових. На цьому наголошує у своєму рішенні і Конституційний Суд України. Так, в абз. 5 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12 січня 2010 р. № 1-рп/2010 йдеться про те, що в межах корпоративних відносин із товариством членами виконавчого органу здійснюються повноваження у сфері управлінської діяльності. А специфічний статус члена виконавчого органу обумовлений отриманням від уповноваженого органу товариства права на управління [30].

Аналогічний підхід застосовується і щодо розмежування підстав виникнення та припинення суміжних правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів. Якщо рішення компетентного органу АТ стосується наділення або позбавлення особи повноваженнями на управління товариством, такі рішення мають розглядатися як підстава виникнення чи припинення корпоративних правовідносин, що виникають між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів. У разі ж видачі наказу про прийняття особи на роботу або звільнення з роботи, укладення трудового договору (контракту) з посадовою особою органу АТ мова може йти про

підстави виникнення чи припинення тільки трудових правовідносин.

З цього приводу в Рішенні від 12 січня 2010 р. № 1-рп/2010 Конституційний Суд України наголошує, що реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися в межах не трудових, а корпоративних правовідносин, що виникають між товариством і особами, яким довірені повноваження з управління ним [30].

Характер правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, безпосередньо впливає і на вид відповідальності, що застосовується до правопорушника. Так, за правопорушення, вчинені у сфері корпоративного управління, суб'єкти, які виконують функції органів АТ, будуть притягнені до господарсько-правової відповідальності у формі відшкодування збитків, завданих ними товариству.

Відповідно до ч. 2 ст. 89 ГПК України відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), здійснюється у разі, якщо такі збитки були завдані:

– діями, вчиненими посадовою особою з перевищенням або зловживанням службовими повноваженнями;

– діями посадової особи, вчиненими з порушенням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення подібних дій, встановленої установчими документами товариства;

– діями посадової особи, вчиненими з дотриманням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення відповідних дій, встановленої товариством, але для отримання такого погодження та/або дотримання процедури прийняття рішень посадова особа товариства подала недостовірну інформацію;

– бездіяльністю посадової особи у випадку, коли вона була зобов'язана вчинити певні дії відповідно до покладених на неї обов'язків;

– іншими винними діями посадової особи.

У тих випадках, коли членом наглядової ради обрано не акціонера, а його представника, до господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері корпоративного управління може бути притягнуто і посадову особу, і акціонера, представником якого є ця особа. Так, згідно із ч. 8 ст. 53 Закону про АТ акціонери та член наглядової ради, який є їхнім представником, будуть відповідальні за відшкодування збитків, завданих АТ таким членом наглядової ради.

У сфері трудових відносин суб'єкти, які виконують функції органів АТ, можуть відповідати тільки за правопорушення, вчинені ними як працівниками. До таких осіб, як працівників, відповідно до ст. 147

Таблиця 1

Критерій розмежування відносин	Корпоративні правовідносини	Трудові правовідносини
Правовий статус особи у відповідній сфері відносин	Посадова особа органу АТ, акціонер	Працівник
Предмет діяльності	Виконання функцій органу АТ у межах визначених повноважень посадової особи	Виконання трудових обов'язків
Нормативно-правові акти, якими регулюються відносини	Акти корпоративного законодавства (Закон про АТ, ГПК України, ЦПК України та ін.)	Акти трудового законодавства (КЗпП України, Закон України «Про відпустки» та ін.)
Підстава виникнення відносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів	Рішення уповноваженого органу про обрання члена органу АТ, набуття права власності на акції	Наказ про прийняття на роботу, укладення трудового договору (контракту)
Оплатність виконання функцій, які охоплюються предметом діяльності	Виконання функцій органу АТ може здійснюватися посадовою особою на оплатній або безоплатній основі	Виконання функцій працівника здійснюється тільки на оплатній основі. Працівник отримує заробітну плату не нижче встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати
Підстави припинення відносин	Рішення уповноваженого органу про припинення повноважень, усунення, відсторонення, відкликання члена органу АТ; відчуження акцій	Наказ про звільнення, розірвання трудового договору (контракту)
Вид відповідальності за неналежне виконання обов'язків	Господарсько-правова відповідальність	Дисциплінарна відповідальність
Підвідомчість спорів із АТ	Господарські суди	Суди загальної юрисдикції
Об'єкт захисту у разі звернення до суду	Корпоративні права, інтереси АТ	Трудові права і законні інтереси найманих працівників
Способи захисту порушених або оспорюваних прав	Визнання недійсним відповідного рішення органу АТ, зобов'язання АТ вчинити певні дії (наприклад, надати інформацію) та ін.	Поновлення на посаді, зобов'язання усунути перешкоди у виконанні посадових обов'язків, стягнення заробітної плати, визнання незаконним наказу про звільнення

Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) можуть застосовуватися заходи дисциплінарного стягнення (догана, звільнення) у разі порушення ними трудової дисципліни [31].

Від характеру правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, на пряму залежить і підвідомчість спорів, що виникають за їх участю. Так, господарсько-правовий характер правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, обумовлює підвідомчість господарським судам відповідно до п. п. 4 і 41 ч. 1 ст. 12 ГПК України справ, які виникають із корпоративних відносин у спорах за участю зазначених суб'єктів, пов'язаних із управлінням діяльністю товариства, а також справ, які виникають у спорах між АТ та його посадовою особою (зокрема посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, завданих такою посадовою особою АТ її діями (бездіяльністю) [32].

Натомість трудові спори між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, що виникають із трудових відносин згідно з п. 1 ч. 1 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) розглядаються судами загальної юрисдикції у порядку цивільного судочинства [33].

На підставі проведеного аналізу основні критерії, за якими правовідносини між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, що виникають у процесі корпоративного управління, відмежовуються від трудових правовідносин можуть бути відображені у Таблиці 1.

Таким чином, правовідносини, що виникають у процесі корпоративного управління між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, можна кваліфікувати як корпоративні правовідносини.

З'ясовуючи природу корпоративних правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його

органів, важливо визначити їх місце у системі правовідносин.

На сьогодні у правовій науці немає єдності у підходах до визначення місця корпоративних правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, у системі правовідносин. Найбільш обґрунтованим вважаємо підхід, згідно з яким ці правовідносини мають господарсько-правовий характер і входять до системи господарських відносин.

Віднесення корпоративних правовідносин між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, до системи господарських відносин неодноразово переконливо доводилось представниками науки господарського права і в дисертаційних [1; 2; 6; 35; 36; 37], і в монографічних дослідженнях [4; 15], а також у багатьох інших наукових публікаціях [14; 38; 39; 40].

Висновки. Органи АТ, виконуючи функції з реалізації господарських прав і виконання господарських обов'язків товариства, не можуть вступати у господарські відносини як самостійні учасники таких відносин.

Визначаючи суб'єктний склад відносин, які виникають у зв'язку з виконанням функцій органів АТ, доречно говорити не про відносини між АТ і його органами, а про відносини між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів.

До суб'єктів, які виконують функції органів АТ, належать учасники загальних зборів АТ (акціонери та їх представники), а також посадові особи товариства (голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор АТ, а також голова та члени іншого органу товариства, якщо утворення такого органу передбачено статутом АТ).

Правовідносини, що виникають у процесі корпоративного управління між АТ і суб'єктами, які виконують функції його органів, є корпоративними правовідносинами і входять до системи господарських відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батрин С.В. Корпоративні правовідносини у господарському праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.В. Батрин . – К., 2012 . – 20 с.
2. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів у господарських товариствах : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.М. Вінник. – К., 2004. – 32 с.
3. Козлова Н.В. Правосуб'єктність юридического лица : [учебник] / Н.В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с.
4. Лукач І.В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : [монографія] / І.В. Лукач. – К. : Ліра-К, 2015. – 432 с.
5. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Спасибо-Фатєєва. – Х., 2000. – 36 с.
6. Шуба Б.В. Теоретико-правові засади вдосконалення господарського управління корпоративними відносинами : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Б.В. Шуба. – К., 2014. – 32 с.
7. Щербина В.С. Корпоративные правоотношения как предмет правового регулирования / В.С. Щербина // Альманах цивилистики : сборник статей / под ред. Р.А. Майданика. – Вып. 1. – К. : Правовое единство, 2008. – С. 222–235.
8. Зинченко С.А. Корпоративные акты и правоотношения: природа, правоприменительная практика / С.А. Зинченко // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2012. – № 2. – С. 7–21.
9. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции : [монография] / В.В. Долинская. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 736 с.
10. Гуцин В.В., Порошкина Ю.О., Сердюк Е.Б. Корпоративное право / В.В. Гуцин, Ю.О. Порошкина, Е.Б. Сердюк. – М. : Эксмо, 2006. – 458 с.
11. Гришина І.І. Цивільно-правова відповідальність учасників акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.І. Гришина. – Х., 2015. – 18 с.
12. Рожкова М.А. Корпоративные отношения и возникающие из них споры / М.А. Рожкова // Вестник ВАС РФ. – 2005. – № 9. – С. 136–148.

13. Жорнокуй Ю.М. Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права : [монография] / Ю.М. Жорнокуй. – Х. : Золотая миля, 2012. – 186 с.
14. Корпоративне право : [навчальний посібник] / [О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Е.Е. Бекірова, Ю.М. Бисага та ін.] ; за заг. ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 344 с.
15. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : [монографія] / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
16. Степанов Д.И. Еще раз о природе полномочий исполнительного органа и управляющего хозяйственным обществом / Д.И. Степанов // Вестник ВАС РФ. – 2006. – № 8. – С. 38–46.
17. Кущенко А.А. Корпоративные отношения как предмет правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / А.А. Кущенко. – Саратов, 2014. – 30 с.
18. Жорнокуй Ю.М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю.М. Жорнокуй. – Х., 2016. – 44 с.
19. Федосеев С.В. К проблеме правосубъектности органов управления акционерным обществом / С.В. Федосеев // Законодательство. – 2010. – № 7. – С. 29–38.
20. Могилевский С.Д. Органы управления хозяйственными обществами: правовой аспект : [монография] / С.Д. Могилевский. – М. : Дело, 2001. – 360 с.
21. Актуальные проблемы гражданского права : [учебное пособие] / под ред. А.Я. Рыженкова. – Элиста : Изд-во Клам. ун-та, 2012. – 220 с.
22. Корпоративне право України : [підручник] / [В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін.] ; за заг. ред. В.В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
23. Гарагонич О.В. Поняття та ознаки органів акціонерного товариства / О.В. Гарагонич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Вип. 41. – Т. 1. – С. 148–153.
24. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
25. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають із корпоративних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 р. № 4 // Вісник господарського судочинства. – 2016. – № 1.
26. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 11.
27. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.
28. Словник юридичних термінів і понять : [навчальний посібник] / за ред. В.Г. Гончаренка, З.В. Ромовської. – К. : Юстініан, 2013. – 600 с.
29. Корпоративне управління : [монографія] / [І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова] ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2007. – 500 с.
30. У справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України : Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2010 від 12 січня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 3. – Ст. 113.
31. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
32. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
33. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088.
34. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.
35. Сороченко А.В. Корпоративні права та обов'язки: господарсько-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / А.В. Сороченко. – К., 2015. – 20 с.
36. Лукач І.В. Господарсько-правове регулювання корпоративних відносин в Україні: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І.В. Лукач. – К., 2016. – 35 с.
37. Переверзєв О.М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.М. Переверзєв. – Донецьк, 2004. – 20 с.
38. Смитюх А.В. К вопросу об определении понятия корпоративного правоотношения / А.В. Смитюх // Правова держава. – 2016. – № 24. – С. 134–141.
39. Щербина В.С. Правова природа корпоративних відносин / В.С. Щербина // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 10–14.
40. Гарагонич О.В. Правова природа корпоративних відносин між акціонерами та акціонерним товариством / О.В. Гарагонич // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 3 (30). – С. 130–141.